

Recensioner

Per Kornhall, Sten Svensson, Majsa Allelin och Bo Karlsson (red.), *När skolan blev en marknad. Trettio år med friskolor*. Natur & Kultur 2022.

Petter Sandgren, *Hur marknadsskolan splittrar Sverige*. Natur & Kultur 2022.

Nu har vi levt med skolval och fristående skolor i trettio år. Mängden debattböcker och artiklar i ämnet är svårräknad och senaste tiden har det kommit ytterligare två böcker på området: *När skolan blev en marknad. Trettio år med friskolor* och *Hur marknadsskolan splittrar Sverige*.

Teman som återkommer i böckerna är den ökade sociala och meritmässiga segregationen, finansieringen och skolpengens konsekvenser för likvärdigheten, effekter av vinstdrivande friskolekoncerner i offentlig utbildning, kommunalisering som grund för marknadisering och den uteblivna pedagogiska mångfalden. Den centrala frågan, om än inte direkt uttalad i båda dessa böcker, är: Hur har marknadiseringen av skolan kunnat gå så långt?

I antologin *När skolan blev en marknad. Trettio år med friskolor* menar redaktörerna Per Kornhall, Sten Svensson, Majsa Allelin och Bo Karlsson att det är dags att summera och blicka framåt. De övergripande frågorna som ställs är: Hur gick det till när vi fick en marknadskola? Hur har det gått? Och hur går vi vidare? Antologin innehåller sju delar och sammanlagt 27 korta kapitel. De olika delarna fångar in allt från hur beslutsfattarna såg på den så kallade valfrihetsreformen vid tiden för dess genomförande till hur friskolorna, eleverna, lärarna, forskningen (ur historiska, företagsekonomiska och sociala perspektiv) och den internationella omvärlden i dag ser på utfallet.

Antologin är initierad av Nätverket för likvärdig skola och rymmer namnkunniga författare med stor spännvidd. Det handlar om politiker, skolforskare, skoldebattörer samt företrädare för lärare, elever och friskolor. Ambitionen har således varit att ge plats åt både förespråkare och kritiker av valfrihetsreformen. Texterna är därtill av varierande karaktär. Vissa bygger på intervjuer medan andra är partsinlagor eller utformade som traditionella forskningsartiklar med empiriska studier som utgångspunkt.

Trots variationen av ingångar, råder det inget tvivel om att antologins huvudsyfte är att visa att marknadiseringen har inneburit en katastrof ur likvärdighetsperspektiv. Vi behöver vända en utveckling som lett till ”betygsinflation, sämre läskunskaper, ökad psykisk ohälsa bland elever och tilltagande skolsegregation” (s. 9, förordet).

I boken *Hur marknadsskolan splittrar Sverige* uppmärksammar Petter Sandgren den svenska skolans förändring under de senaste trettio åren, men han tar ett större historiskt grepp och drar trådarna tillbaka till parallellskolan. Sandgren gör nedslag i vad han benämner ”parallellskolans tidsålder”, ”enhetsskolans tidsålder” och ”marknadsskolans tidsålder”. Sandgren ser dagens skolmarknad som en återgång till den dåtida skolans åtskillnad mellan olika sociala grupper. Han skriver att ”[d]agens marknadsskola bör till stor del därmed förstås som en fortsättning på följetongen parallellskola kontra enhetsskola. Konflikten sker dock på en helt ny spelplan. En spelplan där eleven gått från medborgare till att bli en check” (s. 62).

I artikelform skulle också Sandgrens bok kunna ingå i *När skolan blev en marknad*. Hans argumentation om att vi håller på att förlora en sammanhållande demokratisk skola till förmån för en splittrande och individbaserad sådan passar nämligen bra ihop med antologins huvudbudskap.

Böckerna är engagerande och utgör viktiga bidrag till förståelsen av skolans uppgift och funktion. Särskilt intressant finner jag den första delen i antologin *När skolan blev en marknad*, där högt uppsatta beslutsfattare uttalar sig om reformens ursprung och utveckling. Intervjuerna med Beatrice Ask, Göran Persson, Carl Tham och Bengt Westerberg är fängslande att läsa, liksom Lars Leijonborgs artikel.

Jag saknar dock uppdaterade intervjuer med de två aktörer som kanske var viktigast för skapandet av en skolmarknad: Göran Persson (socialdemokrat och skolminister 1989–1991) och Beatrice Ask (moderat och skolminister 1991–1994). Kapitlet *Ministrarna som kommunaliserade och skapade skolmarknaden* utgår från intervjuer genomförda med just Persson och Ask 1991–1992 där de resonerar om 1990-talets kommunalisering och marknadisering, men då var vi bara i början av förändringsprocessen.

Jag undrar om Persson och Ask i dag skulle ställa sig i ledet av beslutsfattare och högt uppsatta tjänstemän som uttrycker att det inte riktigt blev som det var tänkt och att de inte förutsåg framväxten av skolkoncerner. Det är i alla fall en hållning som i olika grad framkommer i de mer aktuella reflektionerna av Carl Tham, Bengt Westerberg, Lars Leijonborg, Ulf P. Lundgren, Mats Pertoft och Anna Ekström. Bengt Westerberg (partiledare för Folkpartiet 1983–1995 samt social- och jämställdhetsminister 1991–1994) säger exempelvis:

Det vi konkret kände till var de få och små friskolor som fanns då, till exempel waldorfskolor. En ambition var att ge dem rimliga villkor. Vi, åtminstone jag, såg framför oss att det därtill skulle etableras ett antal friskolor för att till exempel pröva nya pedagogiska metoder. I vilken form de skulle kunna vara organiserade diskuterade vi, som jag minns det, inte. (s. 47)

Citatet är talande för antologins första del, som för läsaren blottar glappet mellan förväntningarna på reformen och dess utfall. Denna del, som också innehåller flest kapitel (sju), är ett viktigt tidsdokument. Den kommer att kunna tjäna som källmaterial med vittnesmål av dem som var med när avgörande beslut fattades. Den väcker känslor och

genererar frågor, då läsaren känner ett visst övertag genom att sitta med facit. Vi vet ju hur det gick. Det är en dramaturgi som inledningsvis driver antologin, men som också gör de efterföljande kapitlen mindre engagerande. Dessa blir mer förutsägbara och överlappande.

Den andra delen, där friskoleförespråkarna uttalar sig om reformen och skolutvecklingen, har mer karaktär av partsinlaga från dem som har anammat friskolereformen på olika sätt. Här skriver Peje Emilsson, Louise Ankarcrona, Ingrid Carlgren och Håkan Wiclander. Emilsson och Ankarcrona är mest nöjda med utvecklingen, även om de kritiserar att friskolereformen hamnat i skottgluggen i debatten om betygsinflation, vinstintressen och segregation. Ankarcrona menar i kapitlet "Skolans problem beror inte på friskolereformen" att den uteblivna reformeringen av högskoleantagningen, inte friskolorna, är förklaringen till betygsinflationen. Om högskolorna själva hade fått diktera antagningsvillkoren och minskat betygets betydelse till förmån för andra urvalsformer i antagningsprocessen, hade gymnasieeleverna i mindre grad valt gymnasieskolor utifrån var de får högst betyg. Eleverna hade i stället utgått ifrån var de fick bäst kunskaper för att klara framtida högskoleutbildning.

Många av de resterande kapitlen har en dyster syn på svensk skolas utveckling sedan 1990-talet. Detsamma gäller Sandgrens bok. Det övergripande budskapet i bägge böckerna är att det allmänna bästa har förlorat till förmån för det privata och det individuella. Skolan bidrar inte längre till att skapa en sammanhållande gemenskap, utan har snarare fått en splittrande effekt på samhället. Böckerna har därmed en "durkheimiansk" inramning i den meningen att de utgår från att utbildningens funktion främst borde vara samhällsbärande och gemenskapsformande. Förlorar vi det gemensamma faller samhällskroppen isär.

Även om *När skolan blev en marknad* behandlar skolans marknadsivering utifrån olika perspektiv saknas erfarenheter och röster från dem som skolvalsreformen ytterst berör, det vill säga eleverna och lärarna. Det är förbundsordföranden för Lärarnas riksförbund samt utredaren och kanslichefen vid Lärarförbundet (numera sammanslagna till Sveriges lärare) som får representera skolverkligheten. Det blir alltför generellt och vi kommer inte särskilt nära lärarnas vardag. Skiljer sig erfarenheterna av att vara lärare på någon av de vinstdrivna koncernerna och att arbeta på en idéburen stiftelseskola eller på någon av de attraktiva kommunala skolorna i Stockholms innerstad? Finns det grupper av lärare som värnar om reformen, och hur resonerar de i så fall?

Samma kritik kan riktas mot de delar i antologin som beaktar olika vetenskapliga studier (historiska, företagsekonomiska och sociala) av reformens konsekvenser. Artiklarna diskuterar i de flesta fall övergripande skillnader mellan kommunala och fristående skolor med fokus på ekonomiska och organisatoriska perspektiv. Förvisso dras viktiga ekonomiska och organisatoriska slutsatser, men som utbildningssociolog efterlyser jag fler preciserade sociologiska analyser som fångar in den sociala variationen. Vad säger och gör *olika* föräldra-, elev- och lärargrupper på *olika typer av* kommunala och fristående skolor?

Analyskategorierna är generellt alltför trubbiga, vilket även gäller begreppet marknad. Utbildningslandskapet är ju, beroende på var vi befinner oss, i olika grad präglat

av en marknadslogik. För vissa elev- och lärargrupper är den kommunala skolan det enda möjliga valet därför att det inte finns några privata alternativ. Andra grupper befinner sig mitt i ett stort och många gånger lockande utbud av friskolor. Geografiska variationer hade behövt lyftas fram mer. Dock görs vissa nedslag i specifika skolor, som i kapitlet om Internationella engelska skolan, där det framkommer olikheter om friskolors pedagogiska idéer, organisationsformer samt elev- och lärarekrytering.

Framställningsformen med många korta texter har sina fördelar. Antologin har ett driv, poängerna är tydliga och läsaren dras in i diskussionen om skolans framtid. Samtidigt blir texterna alltför enkelspåriga. Sandgrens bok lider delvis av samma brister. Den essäistiska stilen gör bokens 100 sidor lättlästa, men på bekostnad av att budskapet blir tillspetsat och många gånger övertydligt. Sandgrens förankring i vetenskapliga traditioner och tidigare forskning är ibland oklar. Somligt nagelfars i detalj medan annat som spelar stor roll för argumentationen dryftas utan att närmare underbyggas. Exempelvis är Sandgren inspirerad av Bourdieus begreppsapparat, men inga hänvisningar görs till hans studier eller teoretiska begrepp. Som läsare blir man osäker på vilken vetenskaplig status de olika kapitlen har.

Därtill är både Sandgren och de mer vetenskapliga kapitlen i antologin alltför normativa för min smak. Boken *Hur marknadsskolan splittrar Sverige* avslutas exempelvis med kapitlet *Vad är en bra skola?* Här blir nog ingen överraskad av slutsatsen att en bra skola enar människor. Det är visserligen vackert och eftersträvansvärt, men fungerar sämre som utgångspunkt för en vetenskaplig analys.

Enligt min mening måste vetenskapliga studier nå längre. De ska främst beskriva hur något ser ut och sedan försöka förklara varför det ser ut som det gör. Frågan om hur det borde se ut bör i första hand lämnas åt de politiska diskussionerna. Jag förstår att ambitionen med dessa båda böcker är just att få igång en politisk diskussion och att vända skolutvecklingen. Men de politiska och normativa perspektiven fördunklar den vetenskapliga belysningen och förklaringen av utbildningssystemets och marknadsdiseringens komplexitet. Det är olyckligt. Frågan förtjänar en mer stringent belysning. Samtidigt finns det många bra anslag till en sådan analys, vilket är lovvärt.

Ida Lidegran

Professor i utbildningssociologi
Uppsala universitet